

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 94:321.74/323.272«1917»(477.43)

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-31-69-78>**Олександр Поліщук**

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

доктор філософських наук, професор (Україна)

e-mail: Prokurator2007@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9838-7105>Researcher ID: AAF-4160-2020 (<http://www.researcherid.com/rid/AAF-4160-2020>)**Віктор Адамський**

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: v.adam@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6770-1184>Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/AAF-6193-2020>

Інститути влади Літинського повіту в умовах революційних трансформацій навесні 1917 року

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати якісні зміни, що відбулися в системі управління на регіональному рівні після падіння самодержавства в Росії та виявити окремі сегменти проблематики, які проявилися на теренах Літинського повіту. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах науковості, історизму, системності, історичного джерелознавства, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історіографічний, термінологічний, типологічний) методів. **Наукова новизна** студії полягає у тому, що вперше на основі невідомого досі комплексу документальних джерел реконструйовано трансформаційні процеси інститутів влади на рівні окремого повіту Подільської губернії у знаковий період революційних потрясінь весни 1917 р. **Висновки.** У результаті ретроспективного аналізу суспільно-політичної ситуації на Поділлі, що була детермінована падінням самодержавства в Росії, продемонстровано якісні зміни, які відбувалися в системі державного управління на регіональному рівні. Доведено, що на початку революції 1917 р. у Літинському повіті відбулася не тільки зміна імперських інституційних структур, але й якісно оновився кадровий склад органів державного управління, визначених ухвалами Тимчасового уряду. Вагомий вплив на цей процес справляли громадські організації, які репрезентували різні верстви населення та фахові корпорації. Під їхнім безпосереднім тиском та контролем змушений був подати у відставку повітовий комісар, призначений Подільським губернським комісаром. Особлива увага зосереджена на реорганізації Літинського повітового земського зібрання, яке у березні 1917 р. поповнилося представниками від кооперативних організацій, селянських товариств, ради офіцерських та солдатських депутатів, робітництва, духовенства, вчительства та національних меншин. З'ясовано обставини формування нового складу повітової управи. Проаналізовано найбільш важливе рішення самоврядного органу, пов'язане із визначенням структури та умов функціонування у повіті підрозділів міліції. Наголошено на окремих аспектах суспільно-політичної реальності, що визначали розгортання революційних процесів у Літинському повіті та якісно впливали на реорганізацію інститутів влади.

Ключові слова: влада, земство, комісар, повіт, революційні процеси, самоврядування.

Постановка проблеми. Українська революція 1917–1921 рр. у всіх своїх проявах та особливостях є знаковою подією в історії національного поступу. Започаткована падінням самодержавства в Росії, вона призвела до зміни фундаментальних засад, на яких базувався імперський державний комплекс, відродивши саму Українську державність. Утім, революція не тільки винесла на гребінь життя реалізацію національних прагнень народу, але й до певної міри детермінувала соціальну та правову дезінтеграцію суспільства. На сьогоднішні ці процеси у загальних своїх рисах уже проаналізовані вітчизняними дослідниками. Однак, оперуючи макроісторичними явищами, вони почасти схематизували та нівелювали політичні і соціальні дії. Водночас, вивчення регіональних модифікацій революційних процесів надає можливість більш глибокого розуміння узагальнення якісних змін у всіх сферах життя.

Це повною мірою відноситься до проблеми взаємовідносин влади та громадських інституцій на місцях, які самоорганізувалися з метою впливу на формування нових державних та

самоврядних інститутів влади. Не став винятком у цьому плані й Літинський повіт Подільської губернії. Але притаманна цьому регіону специфіка конструювання нової владної моделі у післяімперський період залишається актуальною для дослідницьких практик, позаяк не знайшла свого вичерпного висвітлення в історико-краєзнавчих студіях.

Аналіз джерел та останніх досліджень. На рівні мікроісторичного аналізу Літинський повіт тривалий час взагалі не потрапляв у поле зору дослідницької уваги [Тарнопольський, 1927; Зеленюк, 1966]. Навіть у такому фундаментальному виданні як «Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область» про революційні процеси у Літині практично не згадується. Констатується лише, що перемога Лютневої революції «пробудила трудящих до активного політичного життя. Для захисту своїх інтересів влітку робітники організували першу профспілку» [Історія, 1972 : 382].

У новітній історіографічний період з'явилося декілька змістовних студій про різні аспекти революційних трансформацій на Поділлі у 1917 р., але й у них Літинський повіт практично випадає із контексту загального аналізу [Воловик, 1999; Завальнюк, 2005; Завальнюк 2009]. Надто фрагментарно початок революції у повітовому центрі представлено в оглядовій історії Літина з найдавніших часів, здійсненого у 2004 р. О. В. Гусевим та С. О. Гусевим [Гусев, 2004]. Наразі завдяки зусиллям О. П. Реєнта та В. П. Рекрута у 2017 р. опубліковано розвідку, в якій здійснено ґрунтовний аналіз розвитку революційних процесів на Літинщині у 1917–1921 рр. [Реєнт, 2017]. Ця студія у багатьох своїх компонентах вдало заповнює наявні лакуни, що мають місце в історіографії проблеми. Структура монографії дозволила авторам почергово розглянути найбільш важливі питання, які стояли перед громадою у знакову добу, виявити загальні тенденції та виокремити певні особливості, що були характерні революційним перетворенням на теренах регіону. Однак характеристика трансформаційних змін, що відбувалися в системі окремих інституцій місцевого управління, і в цій праці проаналізовано побіжно. Причиною тому слугує розпорошеність документальних джерел по різних архівосховищах України і закордону та брак тогочасної періодики, якою сьогодні можуть послуговуватися дослідники. Тому в окремих джерелознавчих виданнях, присвячених революційній добі на Поділлі, матеріали з історії Літинського повіту становлять лише невелику частку [Боротьба, 1957; Східне, 2008; Поділля, 2017].

Мета статті. У пропонованому дослідженні автори ставлять за мету на підставі нових архівних документів проаналізувати якісні зміни, що відбулися в системі управління Літинського повіту після падіння самодержавства в Росії, а також відстежити механізми формування нових органів державної влади і місцевого самоврядування. Це дозволить краще зрозуміти як логіку та мотивацію дій з боку центральних органів влади, так і певні очікування та вимоги місцевої громади.

Виклад основного матеріалу. В адміністративному відношенні Літинський повіт на початку 1917 р. складався з 10 волостей, 186 сіл та 39470 господарських дворів [ДАХМО. Ф. 233. Оп. 1. Спр. 450. Арк. 1]. Тут мешкало 296 493 осіб [Реєнт, 2017 : 13]. Державну владу у повіті уособлював повітовий справник. Органи місцевого самоврядування були представлені Літинським земським повітовим зібранням, до складу якого входив 31 гласний, та виконавчим органом – повітовою земською управою. Головою останньої був відставний полковник О. М. Львов, який належав до табору націоналістів, а до складу управи входили поміркований С. М. Іваницький, правий діяч М. В. Андреев та націоналіст В. В. Рокотов [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 198. Арк. 253].

Одними з перших у регіоні про початок революції в Росії довідалися Подільський губернатор О. П. Мякінін, котрий уже 28 лютого 1917 р. отримав перші розпорядження зі столиці [ЦДАВОУ. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 30], та керівництво військово-промислового комітету, Вінницької земської управи і Всеросійського земського союзу [Тарнопольський, 1927 : 5]. Але якоїсь активності вони не проявляли. Так само вичікували гласні Подільського губернського земського зібрання, котрі саме у цей час зібралися у Вінниці на своє шосте засідання. Лише надвечір 3 березня 1917 р., коли політично ситуація визначилась достатньо чітко, самоврядний орган ухвалив два звернення, у яких віддзеркалювалась його позиція щодо тогочасних подій. Одне з них адресувалося голові Державної Думи М. В. Родзянко із запевненням допомогти новій владі забезпечити спокій в країні й довести війну до переможного завершення, а друге, більш розлоге, містило звернення до подолан із закликком підтримати нові органи управління [ДАХМО. Ф. 233. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 21–21 зв.]. Наступного дня повідомлення про зречення царя та відмову від влади Михайла Олександровича опублікував на своїх шпальтах «Подольский губернский вестник» [Высочайший, 1917 : 1; Манифест, 1917 : 2]. Крім того, 4 березня Подільський губернатор звернувся до Єпископа Подільського та Брацлавського Митрофана з проханням публічно оприлюднити ці маніфести під час відправи духовенством богослужіння [Поділля, 2017 : 34].

6 березня 1917 р. «начальник губернії» О. П. Мякінін отримав телеграму від князя Г. Львова про відсторонення його від виконання обов'язків та необхідності передачі влади голові губернської земської управи [Адамський, 2020: 344]. З огляду на відсутність П. М. Александрова, тимчасово до виконання обов'язків Подільського комісара приступив С. Л. Градовський. У телеграмі до міських голів та повітових справників він повідомив про це цього ж дня, наголосивши, що згідно із телеграмою Міністра внутрішніх справ на голів повітових земських управ покладені обов'язки повітових комісарів, а органи місцевого самоврядування повинні негайно приступити до реорганізації поліції у підрозділи міліції. До часу проведеної реорганізації повітова поліція переходила у розпорядження повітових комісарів, а міська – під контроль міських дум [Поділля, 2017 : 40]. На підставі цього повідомлення голова Літинської повітової управи О. М. Львов приступив до виконання обов'язків повітового комісара.

12 березня 1917 р. до Кам'янця-Подільського повернувся П. М. Александров і приступив до виконання обов'язків губернського комісара. Наступного дня він повідомив про це Міністра внутрішніх справ та повітових комісарів [ЦДАВОУ. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 16, 17, 18]. На 15 березня було скликане надзвичайне Подільське губернське земське зібрання. Уже в перший день засідання О. М. Львов публічно зрікся посади предводителя Літинського дворянства [Сведерский, 1917 : 2]. Гласні підтримали владу Тимчасового уряду, свідченням чого стало ухвалення чергового звернення на ім'я князя Г. Львова.

Однак уже наступного дня повітовий комісар Літинського повіту О. М. Львов написав заяву на ім'я Подільського губернського комісара, в якій просив звільнити його з посади голови Літинської повітової земської управи. Це рішення він обґрунтовував тим фактом, що за його поданням колишнім урядом були призначенні членами управи М. В. Андреев та В. В. Рокотов, котрі не були навіть повітовими гласними. Заявник визнавав, що його дії були вимушеними, але вочевидь неправильними. Тим більше, вони ніяк не могли вписатися у конструкцію сучасного політичного моменту [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 147].

Клопотання О. М. Львова Подільський губернський комісар задовільнив 24 березня 1917 р. [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 148]. За два дні, повідомляючи Міністерство внутрішніх справ про персональний склад повітових комісарів, П. М. Александров зазначив уже, що в Літинському повіті посаду обіймає О. М. Львов, котрий, однак, уже звільнений з посади голови повітової управи [Поділля, 2017 : 110].

Проте саме О. М. Львову довелося відкрити дванадцяте надзвичайне Літинське повітове зібрання, що розпочало роботу о 3 годині дня 27 березня 1917 р. Він повідомив присутніх про свою відставку та закликав обрати нового голову. Вести зібрання гласні одноголосно запросили П. М. Александрова, який подякував присутнім за можливість бути головою «першого вільного Літинського Земського Зібрання» та загострив увагу на двох принципових питаннях, які стояли перед вирішенням самоврядного органу: насамперед необхідно було забезпечити порядок у повіті до скликання Установчих зборів та продовжувати забезпечення армії усім необхідним. Крім того, П. М. Александров наголосив на необхідності запросити до складу гласних представників різних громадських організацій та національних товариств. Із цього принципового питання голова запропонував ухвалити рішення негайно. Присутні одноголосно погодилися з цим [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 154–154 зв.]. Цей факт цілком виразно ілюструє готовність колишніх чиновників до впровадження демократичних засад у діяльності самоврядного органу, навіть якщо вони ініціювалися під тиском громадськості.

Після обрання секретарем зібрання гласного П. К. Коровецького, присутні перейшли до обговорення питання щодо визначеності тих організацій, які мали делегувати до складу зібрання своїх уповноважених представників. Після лаконічного обміну думками гласні визначили десять інституцій, яким надавалося таке право. Окремі з них уже заявили про свою готовність взяти участь у зібранні. Першими у цьому плані відзначилися рада офіцерських та солдатських депутатів Літинського гарнізону та Літинський міський комітет громадських організацій. Однак при розгляді кооптації до складу гласних представника від Міністерства землеробства думки розділилися, в результаті чого дійшли компромісу, за яким уповноважений від інституції допускався до засідань, але лише з правом дорадчого голосу [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 155].

З метою унормування роботи зібрання, гласні вирішили визначитися із кількістю представників від кожної організації, якими має бути поповнене зібрання. Відкритим голосуванням було вирішено встановити наступне представництво: від кооперативних спілок – 3 представники, від селянських товариств – 10, від єврейської національності – 1, від міст Літина, Хмільника та Сальниці – по одному, від робітників – 1, від адміністрації заводів – 1, від православного духовенства – 1, від католицького – 1, від учителів народних шкіл – 2, від земських працівників – 2, від польської національності – 5, від ради офіцерських та солдатських депутатів – 1, від комітету громадських організацій м. Літина – 1 [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 155 зв.].

.....
Позаяк вибори гласних від сільських волостей могли відбутися лише за декілька днів, крім Пилявської та Старо-Синявської, то присутні вирішили на це засідання допустити з правом вирішального голосу волосних старшин.

Після чергової перерви зібрання перейшло до кооптації нових гласних. Від кредитних та ощадно-позичкових товариств був делегований Т. Т. Козуля, від споживчих товариств – О. С. Коровецький та Ф. М. Дидинський. Селяни Пилявської волості делегували Т. Г. Попека, а Старо-Синявської – С. Николаєця. Також склад гласних поповнився присутніми на зібранні двома волосними старшинами. Кожухівську волость представляв С. О. Швець, а Багринівську – С. К. Гуренко.

Опісля знову розгорілася дискусія щодо кількісного представництва від окремих організацій в повітовому земському зібранні. Так, гласний П. К. Коровецький запропонував збільшити представництво від єврейського населення до трьох уповноважених, а від заводів – до п'яти, з розрахунку один представник від одного підприємства. Натомість міський голова Літина А. І. Винославський клопотався про збільшення представництва від міста до трьох гласних та від виконавчого комітету громадських організацій – до двох. Зі свого боку міський староста Хмільника І. І. Демчук просив про допуск до складу гласних представника від виконавчого комітету м. Хмільника. Винести рішення з цих звернень присутні вирішили після поповнення складу зібрання новими гласними [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк.156].

Відтак зібрання продовжило процес кооптації до свого складу нових гласних: від м. Хмільника увійшов І. І. Демчук, від м. Сальниці – Т. А. Чернацький. Представниками від православного духовенства стали протоієрей м. Літина о. Дмитро Желіховський та священник с. Літинки Венедикт Ступницький. Від католицького духовенства був обраний ксьондз м. Літина Октавіан Горський. Від польської національної групи гласними стали І. А. Мазаракі, П. Г. Стемповський, Т. Г. Стемповський, А. Е. Нико та Е. М. Кумановський.

Опісля гласні знову повернулися до питання щодо кількісного представництва від окремих інституцій. Позитивно було вирішено питання щодо збільшення до трьох гласних від єврейської національної групи. При цьому пропозиція окремих гласних обумовити обрання таким чином, аби один представник репрезентував єврейську громаду м. Літина, другий – м. Хмільника і третій – містечка повіту, була відхилена. Право обрання представників залишалося за самою єврейською національною групою. Без особливих дискусій гласні збільшили представництво від робітників до п'яти осіб, а також вирішили кооптувати до складу гласних уповноваженого від виконавчого комітету м. Хмільника.

На пропозицію гласного І. Ф. Рудзського зібрання погодилося поповнити свій склад двома представниками від сільськогосподарських службовців помість усього повіту. Ними стали А. І. Койдецький та Й. М. Ковальчук [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 156 зв.]. Натомість його ж пропозиція допустити до складу гласних представника від польської школи підтримки не знайшла. Проти цього виступив Е. Н. Кумановський, мотивуючи свою позицію тим, що представник від польської національності уже обраний.

Певних змін у повітовому зібранні зазнало й представництво від Літина. Від міської думи, на відміну від прохання А. І. Винославського, було делеговано лише два представники. Обраними стали М. М. Секерко та Г. Ф. Мунстер. Але водночас збільшено до двох осіб представництво від виконавчого комітету громадських організацій м. Літина. Остання інституція делегувала І. Л. Мельника та Д. М. Шрайбера.

Врешті гласні відхилили пропозицію о. А. Коробієвського щодо збільшення представництва від православного духовенства до п'яти осіб та не підтримали клопотання І. І. Демчука – замість одного представника допустити три від виконавчого комітету громадських організацій м. Хмільника.

Отже, майже день гласні Літинського повітового зібрання витратили на власну інституалізацію за нових суспільно-політичних обставин. Останніми цього дня було кооптовано представників від єврейської національної групи – Ш. Я. Бялика, Ш. Х. Лівшиця та О. Н. Гохфельда.

Перед закриттям засідання П. М. Александров доповів присутнім про відставку з посади голови земської управи О. М. Львова та зачитав дві заяви від членів управи М. В. Андрєєва і В. В. Рокотова, зміст яких практично був ідентичним. Зокрема, у документі йшлося: «У сучасний момент, коли всі верстви суспільства закликані до облаштування оновленого устрою вільної Росії, я вважаю за неможливе продовжувати виконувати обов'язки члена управи, оскільки отримав дане призначення від уряду старого режиму» [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 157–157 зв.]. Голова запропонував питання обрання голови та членів управи розглянути наступного дня, із чим гласні погодилися.

Ранкове засідання розпочалося о 10.30 із клопотанням А. Е. Нико, котрий запропонував кооптувати до складу гласних двох представників від місцевого осередку товариства «Просвіта». Зібрання одноголосно погодилося з цим і до складу гласних увійшли

І. К. Бачинський та о. С. В. Зелінський. Крім того, згідно із зробленими заявами до складу зібрання увійшли представники від ради офіцерських та солдатських депутатів гарнізону м. Літина М. І. Іванов-Муца та А. Рудзський і від робітників Северинівського цукрового заводу К. В. Михайловський. Загалом на ранковому засіданні зареєструвалося 16 гласних старого складу та 32 кооптованих представники від різних інституцій [ДАХмО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 158–158 зв.].

За пропозицією голови зібрання розпочалася процедура обрання голови управи. Гласні шляхом заповнення записок намітили п'ять кандидатів. При цьому з'ясувалося, що за кандидатуру Т. Г. Стемповського було подано 38 записок, за барона Л. Ф. Мейендорфа – 11, за А. І. Полякова – 3, за О. М. Львова – 1 та за М. І. Охримовича – 1. Усі, крім першого кандидата, відмовилися від обрання. Відтак шляхом таємного голосування головою управи був обраний Т. Г. Стемповський, за якого віддали свої голоси 49 гласних при 4 – проти. Звертаючись до присутніх, він наголосив: «Глибоко зворушений великим довір'ям та честю обрання. Мені дуже приємно бути першим головою Літинської Земської Управи після здійсненого перевороту і сьогодні вільної Росії, але водночас маю сумнів, чи зможу виправдати, панове, Ваше довір'я, я можу прийняти Вашу пропозицію тільки з умовою, що Ви віднесете до мене з повним довір'ям. Я зовсім не підготовлений до справи, а відтак прошу вибачення за можливі з мого боку промахи та помилки, хоча, зі свого боку, обіцяю докласти всіх зусиль для того, щоб виконати свій обов'язок перед населенням без різниці національностей та віросповідання, котре обрало мене» [ДАХмО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 159]. Зала засідань після цих слів вибухнула гучними оплесками.

Далі П. М. Александров поставив на обговорення питання щодо кількісного складу повітової управи. Після відставок М. В. Андреева та В. В. Рокотова в управі залишався лише С. М. Іваницький. Гласними було внесено дві пропозиції: зокрема, А. Е. Нико, о. Д. Желіховський, А. І. Поляков наполягали на шести членах управи, а Ф. П. Булюбаш вважав достатнім чотири члени. Зібрання підтримало першу пропозицію.

Після визначеності П. М. Александров оголосив перерву на дві години, щоб гласні мали можливість намітити записками кандидатів до складу управи. Усього було запропоновано до розгляду 29 кандидатів, проте на таємне голосування винесли 8 осіб. Найбільшу кількість голосів набрали Т. Козуля, А. Гаєвський, А. Нико, В. Борисов та П. Свистун [ДАХмО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 159 зв.]. До завершення засідання гласні встигнули достатньо оперативно розглянути низку актуальних доповідей, підготовлених управою на розгляд повітового зібрання. Наприкінці засідання було проведено ще одне принципове голосування. Гласні визначалися із кандидатурою заступника голови управи, де найбільшу підтримку здобув С. М. Іваницький [ДАХмО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 161].

Отже, питання обрання голови та членів управи відбулося за дотримання усіх демократичних процедур. З огляду на незаперечний авторитет Т. Г. Стемповського серед гласних, у нього не було конкурентів при таємному балотуванні, натомість члени управи обиралися на альтернативній основі.

Найбільш важлива доповідь, що була підготовлена управою на розгляд земського зібрання, мала порядковий номер 8. Вона називалася «Про організацію в повіті міліції». Окремими гласними була внесена пропозиція прочитати її на пленарному засіданні, а потім передати на розгляд спеціальній комісії, яку, за пропозицією П. М. Александрова, обрали у складі 12 осіб. Зокрема, до неї увійшли А. І. Винославський, А. І. Поляков, П. Г. Стемповський, О. М. Львов, барон Л. Ф. Мейендорф, М. І. Іванов, Ф. М. Дидинський, А. С. Коровецький, І. К. Бачинський, С. Ф. Левицький, О. Н. Гохфельд та Т. Г. Попек. Окрім того, до складу комісії увійшли всі члени управи. Головою обрали барона Л. Ф. Мейендорфа [ДАХмО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 151 зв.].

Наступне засідання було відкрито 29 березня о першій годині ночі. Найвірогідніше це сталося завдяки тому, що комісія довго не могла виробити погоджений проект рішення. Це підтверджується тим фактом, що на пленарне засідання зареєструвалися усі гласні, присутні на попередньому засіданні.

Про напрацьовані комісією рішення гласним доповідав А. І. Поляков. Із запропонованого управою штату повітової міліції комісія запропонувала виключити дільничного начальника міліціонерів у м. Хмільнику та 37 молодших міліціонерів у містах Хмільнику та Сальниці, оскільки вони не підпорядковувалися повітській міліції, а лише повітовому комісару, та мали утримуватися за кошти міських дум. Зібрання підтримало таку позицію комісії.

Після цього гласні затвердили штат та оклади посадових осіб повітової міліції, які також були вироблені комісією. Структура виглядала таким чином: оклад начальника повітової міліції визначався у сумі 4000 крб, його помічник отримував 2700 крб. Оклад п'яти дільничних начальників міліції визначався у сумі 2400 крб. Секретар повітової міліції отримував 1800 крб, два столоначальники – по 1200 крб та регістратор – 900 крб. Оклад 11 волосних старших

.....
міліціонерів визначався у сумі 1800 крб. та 37 молодших – у сумі 1200 крб. На утримання канцелярії та інші витрати начальника міліції планувалося закласти 4000 крб, за найм приміщень для утримання арештантів при управлінні – 400 крб, на канцелярські та інші видатки п'яти дільничних начальників по 1000 крб кожному. Загальний кошторис визначався у сумі 97400 крб. [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 162].

Запропонований кошторис викликав жваві дискусії. Гласними вносилися різні поправки, які стосувалися видаткових статей. Однак лише одна пропозиція набрала достатню кількість голосів, аби бути підтриманою. Зокрема, гласні збільшили кредит на канцелярські видатки дільничним начальникам міліції до 1500 крб. Відтак загальний кошторис збільшився до 99900 крб.

Терени Літинського повіту поміж п'яти дільничними начальниками міліції були розподілені так: 1 дільниця: Сосновська та Багриновська волості, місце перебування начальника міліції визначалося в с. Багринівцях; 2 дільниця: Межирівська та Овсяниківська волості, місце перебування начальника в м. Межиріві; 3 дільниця: Хмільниківська та Кожуховська волості, місце перебування начальника в с. Кожухові; 4 дільниця: Уланівська та Терешпільська волості, місце перебування начальника в м. Уланові; 5 дільниця: Старо-Синявська та Пилявська волості, місце перебування начальника в м. Старій Синяві.

Місце перебування для 11 волосних старших міліціонерів зібрання визначило 10 волосних населених пунктів та м. Новокозачинів. Щодо молодших міліціонерів, то зібрання розподілило їх так: при управлінні начальника повітової міліції було зарезервовано 5 міліціонерів, при кожній дільниці начальника міліції – по 2 та при кожному волосному міліціонері – 2 [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 162 зв.–163]. Крім цього, зібрання ухвалило ще одне важливе рішення. Гласні доручили управі розробити міліціонерам спеціальну форму та придбати необхідне озброєння. При цьому було висловлено побажання, аби замість гвинтівків міліціонери були забезпечені револьверами.

Учасники зібрання ухвалили також порядок призначення посадових осіб повітової міліції. Начальник повітової міліції призначався земським зібранням, а інші, за поданням начальника міліції, управою. Наразі зібрання надало управі право поновити тимчасово збережений склад повітової поліції іншими особами, та поступово замінити їх особами, котрі раніше не служили в поліції. Перевага мала надаватися відставним військовим чинам із числа поранених на війні, але які за станом здоров'я могли бути придатними до служби. На пропозицію Ш. Лівшиця зібрання звернулося до управи та майбутнього начальника повітової міліції з проханням «роз'яснити своїм підлеглим міліціонерам велику різницю в діяльності колишньої повітової поліції та сучасної земської міліції, яка повинна мати на увазі лише користь населення» [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 163 зв.].

Після завершення конструювання інституцій повітового самоврядного органу, П. М. Александров виніс на розгляд присутніх ще одне питання, яке безпосередньо стосувалося інституту мирових посередників. З огляду на декларування їхньої реорганізації у найближчому майбутньому, Подільський губернський комісар вніс пропозицію заснувати в повіті посаду помічника повітового комісара з селянських справ. Зібрання пішло назустріч такій ініціативі, при чому відразу ж затвердило штат із двох помічників комісара. На звернення Т. Г. Стемповського щодо висунення ймовірних кандидатів на ці посади, гласні запропонували підтримати кандидатуру Є. К. Черногорова, а іншого кандидата підібрати повітовому комісару. Посадовий оклад заступникам комісара був визначений у сумі 3000 крб на рік.

Надіславши вітальну телеграму на адресу Тимчасового уряду, о пів на третю ночі зібрання закрили. Уже наступного дня О. М. Львов передав усі справи, що входили до сфери компетенції повітового комісара, Т. Г. Стемповському, про що він особисто телеграмою повідомив Подільського губернського комісара [Реєнт, 2017 : 15].

Новий очільник повіту розпочав налагоджувати роботу повітової управи та формувати апарат управління повітового комісара. Не все вдавалося реалізувати, як того бажалося. Так, 5 квітня 1917 р. на ім'я П. М. Александрова надійшло повідомлення, в якому констатувалося: «Дванадцять надзвичайне Літинське Земське Зібрання у засіданні 28 цього березня вибрало до складу Управи земського гласного, котрий призначений на строкову службу, прапорщика 3-го парку 102 паркового артилерійського дивізіону 39 корпусу особливої армії Василя Григоровича Борисова. Від імені Зібрання була послана телеграма Начальнику 102-го паркового артилерійського дивізіону про підтримку клопотання відносно відрядження прапорщика В. Г. Борисова для вступу на посаду члена Управи, як людини, що добре знає земську справу, достатньо досвідченого і в даний час вкрай необхідного в Земстві. Повідомляючи про це, Земська Управа просить, зі свого боку, підтримати перед Головнокомандуючим арміями Південно-Західного фронту клопотання Літинського Земства про відрядження прапорщика В. Г. Борисова» [ДАХМО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 153–153 зв.].

Відповідне звернення до військових структур з проханням підтримати клопотання позитивного відгуку не знайшло. 19 квітня 1917 р. губернському комісару надійшла відповідь, в якій констатувалося, що «Головнокомандуючий арміями Південно-Західного фронту не вважає можливим звільнити від військової служби прапорщика 102 паркового артилерійського дивізіону Борисова у зв'язку із обранням його надзвичайним повітовим земським зібранням до складу Літинської повітової управи» [ДАХмО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 171]. Тому 12 травня 1917 р. Т. Г. Стемповський, реагуючи на цю ситуацію, у черговому клопотанні до П. М. Александрова просив затвердити членом управи О. С. Коровецького [ДАХмО. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 202. Арк. 173]. 18 травня воно було задоволене. А відтак керівництво управи було цілком укомплектованим і приступило до вирішення нагальних питань жителів повіту.

Одночасно Т. Г. Стемповський займався формуванням апарату повітового комісара. Уже 8 квітня 1917 р. Подільський губернський комісар задовільнив його прохання, призначивши тимчасово його заступником судового слідчого 3-ї ділянки Літинського повіту В. Мантуляка [Реєнт, 2017 : 18].

Висновки. Так, після Лютневої 1917 р. революції в Росії система державного управління зазнала кардинальних змін не лише у центрі, але й у регіональному вимірі. Механізм традиційного її формування відійшов у історію. За нових суспільно-політичних умов домінуючим фактором стала громадянська активність, яка породжувала до життя різні структури. Останні досить суттєво впливали на формування органів державної влади та реорганізацію інститутів місцевого самоврядування. У Літинському повіті Подільської губернії цей процес відбувався у демократичний спосіб, шляхом публічного обговорення усіх запропонованих конструкцій та можливістю висунення власних кандидатів на відповідальні посади. Представники старої адміністрації у повіті не чинили цьому процесу якогось надмірного спротиву. Це дозволило достатньо оперативно сформувати нову систему влади, яка практично зайнялася вирішенням ключових питань життєзабезпеченості громадян та підготовкою виборів до місцевих органів самоврядування. Однак за умов наростання правової вакханалії та розгортання міжпартійної боротьби досягнути цього вкрай непросто.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячності членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Адамський, В.** (2020). Подільський губернатор у революційні дні березня 1917 року. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки* / ред. кол.: В. Магась (гол. ред.), В. Смолий, Л. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Т. 30: До 70-ти річчя від дня народження академіка Валерія Смоля. С. 338–349. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-2254.2020-30.338-349>.
- Боротьба.** (1957). Боротьба за владу Рад на Поділлі (березень 1917 – лютий 1918 р.): Док. й мат. / упорядн.: І. І. Кириченко, І. В. Гарнага, Ц. М. Фірштейн; під ред. М. І. Мехеди. Хмельницький: Хмельницька обласна друкарня, 307 с.
- Воловик, В. П., Воловик, О. В.** (1999). Події Лютневої 1917 р. революції на Поділлі. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. / за заг. ред. П. С. Григорчука. Вінниця, Вип. 1.* С. 58–62.
- Высочайший манифест.** (1917). *Подольские губернские ведомости. Каменец-Подольск.* 4 марта, 1.
- Гусєв О. В., Гусєв С. О.** (2004). *Історія Літина. З найдавніших часів і до початку ХХ століття.* Вінниця: ТД «Едельвейс и К», 90 с.
- ДАХмО** – Державний архів Хмельницької області.
- Завальнюк, О. М., Комарніцький, О. Б.** (2005). *Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр.* Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 320 с.
- Завальнюк, О. М., Стецюк, В. Б.** (2009). *Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр.* Кам'янець-Подільський: Аксіома, 220 с.
- Зеленюк, І. С.** (1966). *1917 рік на Поділлі.* Львів: Каменяр, 167 с.
- Історія.** (1972) *Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Вінницька область* / ред. кол. тому: А. Ф. Олійник (гол.), М. Л. Бабій, В. Д. Бовкун та ін. Київ: Головна редакція Радянської Енциклопедії АН УРСР, 777 с.
- Манифест.** (1917). Манифест Его Императорского Высочества, великого князя Михаила Александровича. *Подольские губернские ведомости. Каменец-Подольск.* 4 марта, 2.
- Поділля.** (2017). *Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Док. та мат.* / ред. кол.: І. М. Шоробура (відп. ред.), В. Р. Адамський, В. Г. Байдич, Ю. І. Блажєвич, О. М. Галус,

Ю. В. Легун, Н. В. Маковська, В. М. Островий; упоряд.: В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 847 с.

Реснт, О. П., Рекрут, В. П. (2017) *Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність* /наук. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 298 с.

Сведерский, В. Н. (1917). Чрезвычайное Губернское Земское собрание. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 15 марта, 2.

Східне. (2008). Східне Поділля в добу Центральної Ради та гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): зб. док. та мат. / упорядн.: К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. Вінниця: О. Власюк, 208 с.

Тарнопольський, Л., Федулкін, С. (1927). *Жовтень на Вінниччині. Історичний нарис*. Вінниця на Поділлі: Держдрукарня імені Леніна, 66 с.

ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.

Олександр Полищук

Хмельницькая гуманитарно-педагогическая академия,
доктор философских наук, профессор (Украина)

Виктор Адамский

Хмельницькая гуманитарно-педагогическая академия,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

**Институты власти Литинского уезда в условиях революционных трансформаций
весной 1917 года**

Аннотация. Цель исследования – проанализировать качественные изменения, произошедшие в системе управления на региональном уровне после падения самодержавия в России и выявить отдельные сегменты проблематики, которые проявились на территории Литинского уезда. **Методология исследования** основывается на принципах научности, историзма, системности, исторического источниковедения, а также на использовании общенаучных (анализ, синтез, обобщение) и специально-исторических (историографический, терминологический, типологический) методов. **Научная новизна** студии заключается в том, что впервые на основе неизвестного доселе комплекса документальных источников реконструировано трансформационные процессы институтов власти на уровне отдельного уезда Подольской губернии в знаковый период революционных потрясений весны 1917 г. **Выводы.** В результате ретроспективного анализа общественно-политической ситуации на Подолье, которая была детерминирована падением самодержавия в России, продемонстрировано качественные изменения, которые происходили в системе государственного управления на региональном уровне. Доказано, что в начале революции 1917 г. в Литинском уезде произошла не только смена имперских институциональных структур, но и качественно обновился кадровый состав органов государственного управления, определенных постановлениями Временного правительства. Существенное влияние на этот процесс оказывали общественные организации, которые представляли различные слои населения и профессиональные корпорации. Под их непосредственным давлением и контролем вынужден был подать в отставку уездный комиссар, назначенный Подольским губернским комиссаром. Особое внимание сосредоточено на реорганизации Литинского уездного земского собрания, которое в марте 1917 г. пополнилось представителями от кооперативных организаций, крестьянских обществ, совета офицерских и солдатских депутатов, рабочих, духовенства, учительства и национальных меньшинств. Выяснены обстоятельства формирования нового состава уездной управы. Проанализировано наиболее важное решение самоуправляющегося органа, связанное с определением структуры и условий функционирования в уезде подразделений милиции. Отмечены отдельные аспекты общественно-политической реальности, которые определяли развертывание революционных процессов в Литинском уезде и качественно влияли на реорганизацию институтов власти.

Ключевые слова: власть, земство, комиссар, уезд, революционные процессы, самоуправление.

Oleksandr PolishchukKhmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy,
Dr (Philosophy), Professor (Ukraine)**Viktor Adamskyi**Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)**Institutions of Power of the Lityn District in the Conditions of Revolutionary Transformations in the Spring of 1917**

Abstract. Purpose of the research is to analyze the qualitative changes that have taken place in the control system at the regional level after the fall of the autocracy in Russia and to identify certain segments of the problems that have been manifested on the territory of the Lityn district. **Research methodology** is based on the principles of scientism, historicism, systematicity, historical source studies, as well as the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historiographic, terminological, typological) methods. **Scientific novelty** of the research is that for the first time, on the basis of a still unknown complex of documentary sources, the transformation processes of the institutions of power at the level of a separate district of Podillia province were reconstructed during the landmark period of the revolutionary upheavals of spring 1917. **Conclusions.** As a result of retrospective analysis of the socio-political situation in Podillia region, which was determined by the fall of autocracy in Russia, the qualitative changes that took place in the system of public administration at the regional level were demonstrated. It is proved that at the beginning of the Revolution of 1917, not only the imperial institutional structures changed in the Lityn district, but also the personnel of the state administration bodies determined by the Provisional Government's resolutions was qualitatively updated. Public organizations representing different segments of the population and professional corporations have made a significant impact on this process. Under their direct pressure and control, a district commissioner appointed by the Podillia provincial commissioner had to resign. Particular attention is focused on the reorganization of the Lityn County Zemstvo Assembly, which in March 1917 was supplemented by representatives from cooperative organizations, peasant societies, councils of officers and soldiers, deputies, workers, clergy, teachers and national minorities. The circumstances of the formation of the new composition of the county government have been clarified. The most important decision of the self-governing body related to determining the structure and conditions of functioning of militia units in the district has been analyzed. Some aspects of socio-political reality have been emphasized, which determined the unfolding of the revolutionary processes in the Lityn county and had the qualitative effect on the reorganization of the institutions of power.

Key words: power, zemstvo, commissioner, county, revolutionary processes, self-government.

References:

- Adamskyi, V.** (2020). Podilskyi hubernator u revoliutsiini dni bereznia 1917 roku. [Governor of Podillia in the revolutionary days of March 1917]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka: Istorychni nauky. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka – Scientific Papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University: Historical Sciences. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University*, 30, 338–349. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-2254.2020-30.338-349>
- Borotba.** (1957). *Borotba za vladu Rad na Podilli (berezen 1917 – liutyi 1918 r.): Dok. y mat. [Fighting for the Power of the Soviets in Podillia (March 1917 – February 1918): Doc. and mat.] / uporiadn.: I. I. Kyrychenko, I. V. Harnaha, Ts. M. Firshtein; pid red. M. I. Mekhedy – edited by: I. I. Kyrychenko, I. V. Harnaha, Ts. M. Firshtein; ed. M.I.Mekheda. Khmelnytskyi: Khmelnytska oblasna drukarnia*, 307 p. [in Ukrainian].
- CDAVOV** – Centralnyj derzhavnyj arkhiv vyshhykh orghaniv vlady i upravlinnja Ukrainy. [Central State Archive of Public Associations of Ukraine].
- DAKHMO** – Derzhavnyj arkhiv Khmelnytskoi oblasti. [State Archives of Khmelnytskyi Region].
- Husiev, O.V., Husiev, S.O.** (2004). *Istoriia Lityna. Z naidavnishykh chasiv i do pochatku XX stolittia. [History of Lityn. From Ancient Times to the Beginning of the Twentieth Century]*. Vinnytsia: TD «Edelweis y K», 90 p. [in Ukrainian].
- Istoriia.** (1972). *Istoriia mist i sil Ukrainskoi RSR: V 26 t. Vinnytska oblast [The History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR: In 26 volumes. Vinnitsa region (1972)] / red. kol. tomu: A. F. Oliynyk (hol.), M. L. Babii, V. D. Bovkun ta in. Kyiv: Holovna redaktsiia Radianskoi Entsyklopediia AN URSR*, 777 p. [in Ukrainian].

-
- Manifest.** (1917). Manifest Ego Imperatorskogo Vysochestva, velikogo knyazya Mikhaila Aleksandrovicha. [Manifest of His Imperial Highness, Grand Duke Mikhail Alexandrovich]. *Podolskie hubernskie vedomosti – Podolsk Provincial Statements, Kamenets-Podolsk, 4 marta, 2.* [in Russian].
- Podillia.** (2017). *Podillia v dobu Ukrainiskoi revoliutsii. Rik 1917: Dok. ta mat. [Podillia in the Age of the Ukrainian Revolution. Year 1917: Doc. and mat. (2017)]* / red. kol.: I. M. Shorobura (vidp. red.), V. R. Adamskyi, V. H. Baidych, Yu. I. Blazhevych, O. M. Halus, Yu. V. Lehun, N. V. Makovska, V. M. Ostrovyi; uporiad.: V. R. Adamskyi. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia Ruta», 847 p. [in Ukrainian].
- Reient, O. P., Rekrut, V. P.** (2017) *Narysy zhyttia Litynshchyny 1917–1921 rr.: revoliutsiini podii ta povsiakdennist [Essays on the life of Litynshchyna of 1917–1921: revolutionary events and everyday life]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 298 p. [in Ukrainian].
- Skhidne** (2008). *Skhidne Podillia v dobu Tsentralnoi Rady ta hetmanatu P. Skoropadskoho (berezen 1917 r. – hruden 1918 r.): zb. dok. ta mat. [Eastern Podillya in the Days of the Central Rada and the Hetmanate of P. Skoropadskyi (March 1917 – December 1918): collection of documents and materials (2008)]* / uporiadn.: K. V. Zavalniuk, T. V. Stetsiuk. Vinnytsia: O. Vlasniuk, 208 p. [in Ukrainian].
- Svederskyi, V. N.** (1917). Chrezvychnoe Gubernskoe Zemskoe sobranie. [Extraordinary Provincial County Councils Meeting. Free Voice]. *Svobodnyj golos – Free Voice, Vynnytsa, 15 marta, 2.* [in Russian].
- Tarnopolskyi, L., Fedulkin, S.** (1927). *Zhovten na Vinnychchyni. Istorychnyi narys. [October in Vinnytsia Region. Historical sketch]*. Vinnytsia na Podilli: Derzhdrukarnia imeni Lenina, 66 p. [in Ukrainian].
- Volovyk, V. P., Volovyk, O. V.** (1999). Podii Liutnevoi 1917 r. revoliutsii na Podilli. [The Events of February 1917 Revolution in Podillia]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriya: Istoriia – Scientific notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University. Series: History, 1.* P. 58–62. [in Ukrainian].
- Vysochaishyi manifest.** (1917). [The highest manifest]. *Podolskie hubernskie vedomosti – Podolsk Provincial Statements, Kamenets-Podolsk, 4 marta, 1.* [in Russian].
- Zavalniuk, O. M., Komarnitskyi, O. B.** (2005). *Podilski mistechka v dobu Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1920 rr. [Small Towns of Podillia in the Age of the Ukrainian Revolution of 1917–1920]*. Kamianets-Podilskyi: Abetka-NOVA, 320 p. [in Ukrainian].
- Zavalniuk, O. M., Stetsiuk, V. B.** (2009). *Zemstva Podillia v dobu Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1920 rr. [County Councils of Podillia in the Age of the Ukrainian Revolution of 1917–1920]*. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 220 p. [in Ukrainian].
- Zeleniuk, I. S.** (1966). *1917 rik na Podilli. [1917 in Podillya]*. Lviv: Kameniar, 167 p. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 07.01.2020 р.
Статтю рекомендовано до друку 11.02.2020 р.